

IM. STEFANA
FUNDACJA
BATOREGO

Demokracja w czasie wojny na drodze do Unii Europejskiej

Olha Ajwazowska

Badając wskaźniki demokracji, brytyjski tygodnik „The Economist”¹ zarejestrował dość pesymistyczny trend światowy – jedynie 7,8% ludzkości żyje w systemach całkowicie demokratycznych. Ten stan pogorszył się o 1% w stosunku do roku 2022, a to oznacza zmniejszenie o setki milionów osób, które mają pełny zakres wpływu na zarządzanie własnym państwem – bezpośrednio lub poprzez legalnie wybranych przedstawicieli. Pogorszenie sytuacji to częściowo skutek pandemii COVID-19, ale również konfliktów zbrojnych, w tym wojny Rosji przeciwko Ukrainie. Chociaż przed pełnoskalową inwazją Ukraina nie była uznawana przez autorów raportu za w pełni rozwiniętą demokrację wyborczą, to jednocześnie odnotowali, że jej „władze czynią wysiłki, by poprawić stan demokracji”, a pod kątem procesu wyborczego i politycznej partycypacji została oceniona nawet wyżej niż niektóre kraje „wadliwej demokracji” (*flawed democracy*). To właśnie ten status pomaga dziś Ukrainie w poszukiwaniu wojskowego i politycznego wsparcia w krajach świata zachodniego.

Na czas obowiązywania ustawy o reżimie prawnym stanu wojennego², wprowadzonej rozporządzeniem prezydenta³ z 24 lutego 2022 roku, Ukraina ograniczyła wybrane prawa i wolności obywateli w celu zapewnienia maksymalnego poziomu obronności, dokonując tym samym odstępstwa od Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, o czym poinformowała Sekretarza Generalnego Rady Europy. Do końca obowiązywania tego szczególnego reżimu prawnego ustawa zakazuje

1 Democracy Index 2023, *Age of conflict*, Economist Intelligence, <https://pages.eiu.com/rs/753-RIQ-438/images/Democracy-Index-2023-Final-report.pdf?version=0>. (dostęp w przypisach tu i dalej: 20 lutego 2025).

2 ЗАКОН УКРАЇНИ Про правовий режим воєнного стану, „Відомості Верховної Ради” (ВВР) 2015, nr 28, s. 250, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.

3 Указ Президента України. Про введення воєнного стану в Україні, 24 lutego 2022, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#n2>.

między innymi wprowadzania zmian w Konstytucji, przeprowadzania wyborów na wszystkich szczeblach oraz referendum, organizowania pokojowych zgromadzeń obywateli itd. Te czynniki wpływają negatywnie na stan demokracji przedstawicielskiej i zamrażają proces polityczny na czas nieokreślony. Jednocześnie w Ukrainie nadal istnieje przestrzeń dla praktyk demokratycznych, czego brak w większości państw regionu, szczególnie w społeczeństwach postradzieckich. Walczące państwo jest również zobligowane do spełniania warunków przystąpienia do Unii Europejskiej i realizowania reform w sferze dotyczącej prymatu prawa, sądownictwa, demokracji i praw człowieka. Prawdopodobnie nie było na świecie takiego precedensu, aby w pełni rozwinięta demokracja przedstawicielska – jaką jest Ukraina – była zmuszona jednocześnie walczyć o przetrwanie kraju, przestrzegać standardów dotyczących potencjalnych powojennych wyborów i realizować ambitny pakiet fundamentalnych reform niezbędnych do przystąpienia do Wspólnoty. Nikt nie przechodził tej ścieżki w analogicznych warunkach, dlatego jest to doświadczenie ważne również jako światowy precedens.

Przygotowania do powojennych wyborów – przejaw demokratycznego postępu

Odsetek ukraińskich obywateli opowiadających się przeciwko przeprowadzeniu wyborów w czasie aktywnej fazy wojny w październiku 2023 roku stanowił 81%⁴, natomiast w maju 2024 roku – 74%. Ideę przeprowadzenia wyborów w czasie wojny popiera jedynie 24% obywateli⁵. We wrześniu 2023 roku ponad 200 organizacji obywatelskich podpisało wspólną petycję przeciwko organizacji wyborów w czasie aktywnej fazy wojny⁶, a wśród kluczowych argumentów wymieniono następujące:

- wybory powinny być prawdziwe, a nie formalne, dlatego wymagają wznowienia pełnego zakresu praw i wolności, znacznie ograniczonych w czasie wojny;
- na ten moment przeprowadzenia wyborów zakazuje ustawa, a walka przedwyborcza mogłaby upolitycznić działania sił obrony oraz kierownictwa wojskowo-politycznego, co mogłoby doprowadzić do utraty państwowości;
- Ukraina znajduje się w sytuacji ekstremalnej i nie posiada statusu państwa bezpiecznego, co negatywnie wpłynie na kampanię i może doprowadzić do zbyt niskiej frekwencji w dniu głosowania oraz nieuzyskania legitymacji przez władzę;
- wykluczenie ważnych ze względu na liczbę i jakość kategorii wyborców (milionów wewnętrznie przesiedlonych osób, tych, którzy znaleźli tymczasowe schronienie za granicą, wojskowych itd.) doprowadzi do napięć i uniemożliwi im udział w wyborze prawowitej władzy.

W listopadzie 2023 roku podczas dziewiątego spotkania w formacie *The Jean Monnet Dialogue*⁷ ukraińscy parlamentarzyści uzgodnili, że wybory odbędą się w ciągu sześciu miesięcy po zakończeniu stanu wojennego, zgodnie z aktualnym systemem wyborczym. W ten sposób w Ukrainie utrzymano konsensus między społeczeństwem, ekspertami i politykami, dotyczący braku możliwości przeprowadzenia prawdziwych wyborów w warunkach zagrożeń wojennych.

4 Київський Міжнародний Інститут Соціології, *Коли мають бути проведені вибори, ставлення до голосування через інтернет та ставлення до можливого обмеження прав громадян: результати телефонного опитування, проведеного 30 вересня-11 жовтня 2023 року*, <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1309&page=1>.

5 National Democratic Institute, *Можливості та перешкоди на шляху демократичного переходу України. Загальнонаціональне телефонне опитування 8-25 травня, 2024*, https://www.kiis.com.ua/materials/pr/20240801_n/May%202024%20Opportunities%20and%20Challenges%20Facing%20Ukraine's%20Democratic%20Transition%20%28Ukrainian%29.pdf.

6 ОПОРА, *Громадські організації проти проведення виборів в Україні під час війни*, 18 września 2023, <https://www.oporaua.org/vybory/gromads-ki-organizaciyi-proti-provedennya-viboriv-v-ukrayini-pid-chas-viyni-24904>.

7 За участю керівництва Верховної Ради України вдев'яте відбулася зустріч у форматі «Діалогу Жана Моне», <https://www.rada.gov.ua/news/Top-novyna/243634.html>.

Jednocześnie walka przeszła w fazę wojny długotrwałej, co prowadzi do spadku poziomu zaufania wobec instytucji politycznych, szczególnie parlamentu. Dlatego już dziś konieczne należy planować priorytetowe wydarzenia, które pozwolą zapewnić szybkie wznowienie instytucji wyborów, kiedy tylko pozwoli na to sytuacja i będzie zapewnione bezpieczeństwo. Pierwsze powojenne wybory wymagają określenia kluczowego ryzyka organizacyjnego i politycznego, uniemożliwienia Rosji ingerencji w proces polityczny, przygotowania dobrego jakościowo ustawodawstwa, potężnego nakładu pracy zarówno wewnątrz kraju, jak i w państwach przyjmujących najliczniejsze grupy osób poszukujących tymczasowego schronienia. Konstytucja Ukrainy gwarantuje obywatelom ochronę swobodnego wyrażania woli, co będzie zadaniem trudnym w okresie powojennym, dlatego „przejściowe” wybory między wojną a pokojem powinny być rzetelnie przygotowane. Sąd Konstytucyjny Ukrainy zwrócił uwagę⁸, że zasada wolnych wyborów jest realizowana poprzez takie podstawowe elementy, jak: wolność formułowania i wyrażania przez wyborcę jego poglądów, obiektywne i dokładne ustalenie oficjalnych wyników wyborów, bez fałszowania, uznanie wyników wyborów oraz szacunek do demokratycznego wyboru obywateli Ukrainy.

Tym samym, oprócz wymagań dotyczących dotrzymania zasad konstytucyjnych procesu ustawy zasadniczej, interpretacji norm przez Sąd Konstytucyjny Ukrainy czy międzynarodowych standardów, powojenne wybory staną się jednym z największych wyzwań dla wznowionego w pełnym wymiarze życia politycznego. Będzie to związane zarówno z zadaniami na poziomie organizacyjnym, jak i z zawyżonymi oczekiwaniami samego społeczeństwa wobec demokracji przedstawicielskiej. Dla 67% obywateli jest „bardzo ważne”, żeby Ukraina stała się w pełni funkcjonującą demokracją, a kolejne 26% uznaje to za „ważne”⁹. W 2024 roku udokumentowano ponad 95% poparcia dla tego kierunku rozwoju państwa.

Aby Ukraina mogła nadal podążać we właściwym kierunku, jej parlament konieczne musi porzucić stereotypowe podejście do procesu przygotowawczego, a dokładniej myślenie, że jeśli ktoś dziś zaczyna mówić o reformach, to z pewnością szykuje się na jutrzejsze wybory. Takiej próby nie przechodziły jeszcze ani PKW, ani partie i instytucje polityczne. Kiedy cena za błąd może okazać się zbyt wygórowana, wówczas inwestycja zarówno w rozbudowę możliwości kraju, jak i w pozyskiwanie potencjalnych uczestników musi być systemowa.

Rada Najwyższa Ukrainy powinna przyjąć ustawę specjalną dotyczącą organizacji pierwszych powojennych wyborów, przy czym trzeba wziąć pod uwagę nowe wyzwania: bezpieczeństwo uczestników i zapobieganie ingerencji Federacji Rosyjskiej. Bez względu na to, jaka będzie sytuacja na froncie, prawdopodobieństwo ingerencji ze strony Rosji wynosi 100%. Abstrahując od innych wyzwań, należy również zapewnić obywatelom warunki udziału w kampanii, niezależnie od miejsca, gdzie się znajdują. Kiedy odbędą się powojenne wybory do parlamentu, nie mogłaby zostać osiągnięta pełna reprezentatywność, jeśli nie byłoby głosowania na wielką skalę w zagranicznych okręgach wyborczych. Obecnie poza granicami Ukrainy przebywa prawie 20% obywateli posiadających aktywne prawo wyborcze, dlatego wyzwanie polega nie tylko na otwarciu proporcjonalnej liczby okręgów wyborczych, ale też na możliwości przeprowadzenia w nich pełnej agitacji wyborczej, edukacji i mobilizacji wyborców. W tym przypadku konieczne jest znalezienie zrozumienia i pomocy ze strony państw, które przyjęły największą liczbę osób poszukujących schronienia, przynajmniej w zakresie pomocy w organizacji głosowania i nieprzeciwstawiania się kampanii.

8 Абз. 10 пп. 2.4 п. 2 мотивувальної частини Рішення від 21 грудня 2017 року, № 3-п/2017, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-17#Text>.

9 National Democratic Institute, *Можливості та перешкоди на шляху Демократичного переходу України*, https://www.kiis.com.ua/materials/pr/20240801_n/May%202024%20Opportunities%20and%20Challenges%20Facing%20Ukraine's%20Democratic%20Transition%20%28Ukrainian%29.pdf.

Wśród kluczowych wyzwań, które pozostają nierozwiązane, znajdują się:

- Proporcjonalny **system wyborczy** z otwartymi listami, który przy wyborach parlamentarnych stał się kluczową częścią trwających od 10 lat reform wyborczych, przy czym jego zastosowanie w powojennych wyborach będzie przez polityków podważane w związku z trudnością organizacji procesu.
- Zapewnienie **prawa do głosowania** w warunkach masowej migracji wewnętrznej w Ukrainie i dla licznej grupy wyborców znajdujących się poza granicami kraju. Prawomocność organów wyborczych zostanie zapewniona poprzez maksymalne powszechne udostępnienie możliwości udziału w głosowaniu. Będzie to także sprzyjać dywersyfikacji ryzyka związanego z ingerencją Federacji Rosyjskiej w proces polityczny.
- **Prawo bycia wybranym** – powinno ono zostać zapewnione i uwzględniać obecną sytuację. Przykładowo: jeśli na początku pełnoskalowej inwazji obywatelki Ukrainy wyjechały z ojczyzny, nawet gdy z czasem wróciły, to formalnie nie będą mogły kandydować w wyborach do parlamentu oraz prezydenckich, ponieważ nie będą spełniały wymogu ciągłości zamieszkania w kraju (5 ostatnich lat w przypadku wyborów parlamentarnych, 10 – prezydenckich).
- **Zastosowanie rekomendacji misji OBWE-ODIHR** wydanych w latach 2014–2020, co w pewien sposób będzie odzwierciedlać wolę polityczną i pragnienie synchronizacji procesów z kryteriami kopenhaskimi istotnymi dla przystąpienia Ukrainy do Unii Europejskiej.
- **Uregulowanie na poziomie ustawodawczym kwestii bezpieczeństwa** (fizyczne bezpieczeństwo uczestników, cyberbezpieczeństwo danych, polityczne bezpieczeństwo oraz zapobieganie dezinformacji i propagandzie ze strony Federacji Rosyjskiej), czemu powinno towarzyszyć praktyczne rozwiązywanie problemów w kwestii infrastruktury, szkoleń, sprzętu, statutów i instrukcji dla organizatorów oraz uczestników procesu. Sama infrastruktura głosowania, również w przypadku powojennych wyborów, powinna uwzględniać poziom zagrożenia w różnych regionach, zwłaszcza tych znajdujących się blisko strefy buforowej albo granicy z Federacją Rosyjską. Nawet stan wstrzymania ognia nie może w wystarczający sposób zagwarantować bezpieczeństwa wobec zagrożenia zerwania wyborów poprzez zaplanowane i systemowe ataki.
- Sama logika i procedura **oceny bezpieczeństwa wspólnot w ramach transferu władzy** – od wojskowych do administracji cywilnej – powinna stać się normą ustawodawstwa, dzięki czemu będzie można uniknąć politycznego aspektu decyzji o przeprowadzaniu lub nieprzeprowadzaniu wyborów na poszczególnych terenach. W każdym regionie Ukrainy będzie inny poziom wyzwania pod względem bezpieczeństwa, dlatego bez obiektywnej skali oceniania uniknięcie manipulacji politycznych może okazać się trudne.
- **Infrastruktura wyborcza powinna stać się bardziej dostępna** dla obywateli oraz stanowić priorytet każdego programu odnowy i odbudowy.

Bez względu na to, kiedy odbędą się powojenne wybory, Ukraina powinna na bieżąco przygotowywać się do synchronizacji praktyk i procedur z ustawodawstwem Unii Europejskiej oraz kryteriami kopenhaskimi. Kluczowe jest bezpośrednie zapotrzebowanie ukraińskiego społeczeństwa na wysoki standard wyborów. Z tego powodu już dziś konieczne są: wprowadzenie rekomendacji OBWE, opracowanie norm ustawodawczych i potencjalnych praktyk dotyczących organizacji powojennych wyborów w wyjątkowo trudnych warunkach bezpieczeństwa, jak również rozwijanie zdolności innych instytucji demokracji, szczególnie na poziomie lokalnym oraz konsultacji obywatelskich. Kwestia ustawodawstwa dotyczącego partii politycznych, które już od 20 lat pozostaje praktycznie niezmiennie, również stanowi ważny krok zbliżający Ukrainę do Unii Europejskiej. Nowa redakcja ustawy już od 5 lat jest bezowocnie opracowywana w parlamencie. Wprawdzie tekst od dawna czeka gotowy, jednak jego przyjęcie odłożono „na święte nigdy”, bo obecna sytuacja okazuje się wygodna dla większości graczy

politycznych. Partie posiadają monopol na zgłaszanie list do wyborów parlamentarnych i samorządowych w wielkich miastach i regionach, a jednocześnie nie mają żadnych obowiązków dotyczących demokratycznych procedur wewnętrznych. W związku z tym główni uczestnicy walki politycznej mogą być jednocześnie najmniej demokratyczni. Jeśli procedury dobrego zarządzania nie zostaną wprowadzone w samych partiach, to powojenne wybory mogą stać się jeszcze bardziej problematyczne z punktu widzenia jakości reprezentacji politycznej.

Oprócz wyżej wymienionych punktów są też inne zmiany, które już teraz należy koniecznie wypracować oraz jak najwcześniej przyjąć, aby określić zasady prawne dotyczące wyznaczania przyszłych uczestników wyborów. Te i inne propozycje zostały opracowane w mapie drogowej reformy systemu wyborczego na Ukrainie w warunkach wojennych z 2023 roku, która została przygotowana przez zespół Sieci Obywatelskiej OPORA przy wsparciu Międzynarodowej Fundacji na rzecz Systemów Wyborczych IFES¹⁰.

Narzędzia aktywności obywatelskiej podczas wojny

Jednak nawet bez wyborów Ukraina w czasie wojny ma dość ustrukturyzowany system uczestnictwa obywateli w rządzeniu, który nie jest tak widoczny na tle zagrożeń militarnych, ale zapobiega temu, by jakkolwiek postać polityczna stała się przywódcą autorytarnym.

Szczególnie zmiany dotyczące dialogu publicznego, krytyki, a czasami też konfliktów między społeczeństwem obywatelskim, władzą i poszczególnymi jej instytucjami dowodzą, że kierownictwo wojskowo-polityczne liczy się z opinią obywateli, a organizacje pozarządowe i media zaczynają pokonywać wojenną autocenzurę dotyczącą krytyki działań władzy oraz poszczególnych funkcjonariuszy państwowych. Jest to również związane z horyzontem planowania wznowienia procesów politycznych w kraju, który jest bardzo elastyczny i w pełni zależny od sytuacji na polu bitwy, poziomu wsparcia i faktycznego dostarczania pomocy wojskowej Ukrainie, zmian politycznych w kluczowych państwach partnerskich oraz potencjału negocjacji pokojowych, które są od czasu do czasu aktualizowane w retoryce tak Kremla, jak i partnerów Kijowa. Dlatego przywództwo polityczne często działa w paradymacie wyborczym.

W 2019 roku do prezydenta Wołodymyra Zełenskiego zgłoszono 51 000 petycji elektronicznych, a w 2023 roku osiągnięto rekord petycji z wymaganą liczbą podpisów obywateli, czyli dokładnie 25 000 podpisów, oraz petycji, które uzyskały reakcję głowy państwa – 105¹¹. Treść próśb do prezydenta dotyczy różnych spraw, od próśb o pośmiertne przyznanie poległym wojskowym tytułu Bohatera Ukrainy do żądania weta projektów ustaw przyjętych przez parlament. Kluczowe jest to, że petycje, które uzyskały wymagane wsparcie zweryfikowanych użytkowników, powinny być rozpatrzone przez organ władzy zgodnie z ustawą o wnioskach obywateli. Oczywiście sposób reagowania albo rozwiązywania problemu może nie odpowiadać użytkownikom, jednak już w czasie trwania wojny narzędzie to przyniosło pozytywne przykłady zastosowania. Petycje są często narzędziem towarzyszącym kampaniom agitacyjnym, na przykład żądanie weta prezydenta wobec projektu ustawy¹², który przeszkadzał

10 *Дорожня карта виборчої реформи в Україні 2023 – в умовах воєнного часу*, <https://www.oporaua.org/vybory/dorozhnyakarta-viborchoyi-reformi-v-ukrayini-2023-v-umovah-voyennogo-chasu-24959>.

11 *2023 рік став рекордним за кількістю петицій до президента, які набрали необхідні голоси*, — Рух «Чесно», 24 stycznia 2024, <https://ms.detector.media/internet/post/34048/2024-01-24-2023-rik-stav-rekordnym-za-kilkistyu-petytsiy-do-prezydenta-yaki-nabraly-neobkhidni-golosy-rukh-chesno/>.

12 *Накласти вето на законопроект №9534 та повернути його до парламенту з вимогою відкрити реєстр майнових декларацій чиновників*, <https://petition.president.gov.ua/petition/204906>.

w utworzeniu rejestru deklaracji majątkowych urzędników. W ciągu kilku dni autor petycji wraz z kilkoma antykorupcyjnymi organizacjami pozarządowymi zebrali prawie 84 000 podpisów z 25 000 wymaganych. Prezydent zawetował projekt i deklaracje elektroniczne zostały wznowione. Rozgłosu nabrała również petycja do prezydenta dotycząca zakazu funkcjonowania kasyn internetowych, ponieważ w warunkach wojny stanowią one niebezpieczne uzależnienie dla wojskowych i cywilów. Petycja otrzymała wymagane poparcie obywateli, niestety autor, również wojskowy, Petro Petryczenko zginął w trakcie wykonywania zadania bojowego. Jego idea jest obecnie rozpatrywana przez cały szereg organów władzy i osobiście przez głowę państwa. Dzięki elektronicznej petycji i nagłaśnianiu problemu inicjatorom udaje się w jakiś sposób wpływać na pewną sferę, w szczególności o znaczących ryzykach korupcyjnych.

Ważnym instrumentem wpływu na jakość polityki jest praca mediów. Mimo wojny nie wprowadzono faktycznej cenzury wojskowej. Chociaż negatywna praktyka jedynego telemaratonu jest bezlitośnie krytykowana przez opozycję i organizacje obywatelskie, to istnieje rzeczywista możliwość zdobycia alternatywnego spojrzenia na wojnę, pokój oraz zarządzanie państwem. Obywatele czerpią informacje głównie z Internetu, dlatego jakiekolwiek systemowe ograniczenia przynosiłyby słabe efekty. Jeśli na początku pełnoskalowej inwazji dziennikarze śledczy koncentrowali się na zbrodniach wojennych dokonanych przez rosyjskich wojskowych i na tematach bezpieczeństwa, to już jesienią 2023 roku w przestrzeni medialnej pojawiało się coraz więcej materiałów dotyczących śledztw antykorupcyjnych, głównie w takich mediach jak Bihus.info, „Naszi hroszi”, Schemy, Slidstw.info. Te dziennikarskie materiały są bolesne dla ukraińskiego społeczeństwa, ale odgrywają znaczącą rolę, ponieważ zapobiegają umniejszaniu znaczenia walki wojskowych i cywilów o przetrwanie państwa.

20 czerwca 2024 roku Najwyższa Rada Ukrainy przyjęła w drugim czytaniu i w całości ustawę o konsultacjach publicznych, której przygotowanie trwało wyjątkowo długo i było dość inkluzywne. Ustawa określa podstawowe zasady przeprowadzania konsultacji publicznych podczas kształtowania i realizacji polityki państwowej oraz rozwiązywania kwestii o znaczeniu lokalnym. Niestety nie ma ona zastosowania do członków parlamentu i prezydenta, ale obejmuje władze centralne i lokalne. Ustawa wejdzie w życie 12 miesięcy po zakończeniu stanu wojennego. Porządkuje ona opcjonalne praktyki, które były stosowane ze względu na pozycję poszczególnych szefów władz centralnych lub organów samorządu terytorialnego, jeśli zostało to określone w statucie gminy. Przykładowo: inkluzywny sposób, w jaki każdy projekt ustawy jest opracowywany z udziałem zainteresowanych stron, już tworzy pozytywną ocenę tej inicjatywy w Ukrainie, zwłaszcza jeśli Komisja Wenecka lub ODIHR wspominają o tym w swoich wnioskach do projektów ustaw.

Pomimo aktywnej fazy wojny na wyczerpanie, którą Rosja rozpętała jako karę wobec niepodległego państwa, Ukraina ma szanse na rozwijanie najlepszych praktyk demokratycznych, nawet bez wznowienia procesu wyborczego. Strukturalne reformy instytucji demokratycznych mogą zostać wzmocnione dzięki rozmowom dotyczącym członkostwa Ukrainy w Unii Europejskiej, co będzie sprzyjało rozwojowi kraju podczas wojny. Natomiast spokojne, fachowe i wyważone przygotowania do powojennych wyborów pokażą społeczeństwu stałość praktyki demokratycznej w Ukrainie, niezależnej od tymczasowego czynnika przywództwa – tego, kto dziś stoi na czele kraju.

Olha Ajwazowska – przewodnicząca rady Obywatelskiej Sieci OPORA, ekspertka w dziedzinie prawa wyborczego i procesów politycznych. Absolwentka programu *Draper Hills Summer Fellowship on Democracy and Development* na Uniwersytecie Stanforda oraz Ukraińskiej Szkoły Studiów Politycznych. Inicjatorka kampanii na rzecz reformy prawa wyborczego, kierowała szeroko zakrojonymi, prowadzonymi bezstronnie monitoringami wyborów w Ukrainie. Od 2016 roku była ekspertką strony ukraińskiej w politycznym zespole roboczym trójstronnej grupy kontaktowej podczas negocjacji w Mińsku dotyczących rozwiązania konfliktu w Donbasie. Od 2018 roku kieruje radą Międzynarodowej Fundacji Odrodzenie. Wielokrotnie znajdowała się na listach najbardziej wpływowych kobiet Ukrainy.

Projekt realizowany z dotacji Open Society Foundations.

Fundacja im. Stefana Batorego

Sapieżyńska 10a
00-215 Warszawa
tel. (48-22) 536 02 00
fax (48-22) 536 02 20
batory@batory.org.pl
www.batory.org.pl

Teksty udostępniane na licencji
Creative Commons. Uznanie autorstwa
na tych samych warunkach
3.0 Polska (CC BY SA 3.0 PL)

Tłumaczenie: Joanna Majewska-Grabowska
Redakcja: Izabella Sariusz-Skąpska
Korekta: Joanna Liczner
Warszawa 2025
ISBN 978-83-68235-40-1